

A MATYÓ HÍMZÉS ALAKULÁSA ÉS A MAGYAR NÉPMŰVÉSZET STÍLUSKORSZAKAI

FÉL EDIT — HOFER TAMÁS

Előadásunkban* a matyó hímzés történetéről kívánunk beszélni. Nem könnyű erről a témáról szólni és különösen nem könnyű ezen a helyen — a mezőkövesdi hímzés alakulásával sokan foglalkoztak, s az itt jelenlevőknek is széles idevágó ismeretei, személyes tapasztalatai vannak. Mégis azt reméljük, hogy előadásunkban újat, sőt meglepetéseket hozhatunk. Újabb gyűjtések, a Néprajzi Múzeum anyagának újabb átvizsgálása és az időközben szerzett újabb ismeretek adnak ehhez alapot. Ország-világ elsősorban a színes szabadrajzú *matyó hímzés*ről ismeri Mezőkövesdet. Mi most elsősorban a matyó hímzést megelőző korszak különféle mezőkövesdi varrásairól, valamint a matyó hímzés fő ága mellett egyidőben élő, attól különböző egyéb törekvésekről fogunk szólni. Gazdagabbá, árnyaltabbá válik így a mezőkövesdi hímzőkultúra képe, szélesebbé az a hímzésbeli örökség, amiből a jelenlegi *varrók* meríthetnek. Magának a matyó hímzésnek a helye, jelentősége is világosabban megállapítható ennek a környezetnek az ismeretében.

Új emlékek bemutatása mellett azzal szeretnénk még újat mondani, hogy a kövesdi hímzés alakulásmenetét összekapcsoljuk, összehasonlítjuk az egész magyar népművészet történetéről kialakuló új képpel. Az eddigi néprajzi kutatás elsősorban a helyi népművészeti dialektusok egyéni arculatát, megkülönböztető vonásait elemezte, külön tárgyalva a sárközi, rábaközi, hódmezővásárhelyi vagy szilágysági hímzés sajátosságait. A legutolsó évek kutatásai mutatták meg, hogy a sokféle helyi-táji különbözőség ellenére, ha kisebb-nagyobb eltérésekkel is, de a népművészet alakulása mindenütt párhuzamosan haladt, hogy az egész országra érvényesen korszakok különböztethetők meg a legutóbbi három évszázad népművészetében és, hogy a népművészet változásai voltaképp a magyar parasztság, az ország történetének fordulópontjait tükrözik. Ennek az országos fejlődésmenetnek a figyelembevételével jobban meg tudjuk érteni a mezőkövesdi népművészet változásait. Fel tudjuk fogni, hogy egyes elszigeteltnek tűnő jelenségek valójában általános, országos áramlatokba tartoznak bele. A mezőkövesdi és az országos folyamatok összehasonlítása továbbá azzal a haszonnal is járhat, hogy a kövesdi példa alapján talán jobban meg tudjuk érteni az egész magyar népművészetet.

* Elhangzott az Országos Kis Jankó Bori Pályázat 1972. évi díjkiosztásával és kiállításával kapcsolatban Mezőkövesden rendezett népművészeti tudományos ülésszakon.

Helytelen lenne azt gondolni, hogy a múltban az ország határait kitöltő nép, a parasztság, ha vidékenként eltérő ízléssel is, de egyenlő buzgalommal, egyforma alkotó kedvvel hozta létre a népművészetet. Nem így volt. Ha a hímzést vesszük példának, a legszebb, legjelentősebb és számszerűen is a legtöbb emlék egy maroknyi helységből származik. Vannak községek, sőt vidékek, ahol nem varrnak, nem varrtak a múltban sem, ismét más vidékeken hímeztek ugyan, de viszonylag keveset, kevésbé kiemelkedőt. Annak a gazdag alkotó készségnek s a hímzésre fektetett odaadó buzgalomnak, amiről Sárköz, Kalotaszeg, Mezőkövesd fennmaradt hímzései tanúskodnak, nincs párja sehol másutt az országban. Ha ezt a három vidéket kiemelnénk a magyar népi hímzés összképéből, ami megmarad, még mindig változatos és szép lenne, de a legerőteljesebb, legegényibb színfoltok hiányoznának belőle.

A mezőkövesdi hímzőművészet gazdagsága, változatossága, sokszínűsége azt jelenti, hogy az országos alakulási tendenciák ebben az eleven és folyton változó hímzőgyakorlatban árnyaltabban, jellegzetesebben, sőt mondhatnánk drámaibban mutatkoznak meg, mint a langyosabb, középszerűbb tájakon. A mezőkövesdi hímzés alakulásának feltárásával tehát kulcsot kaphatunk az egész magyar népművészet jobb megértéséhez.

Mielőtt figyelmünket Mezőkövesdre összpontosítanók, röviden összefoglaljuk, hogyan látjuk az egész magyar népművészet alakulásának főbb szakaszait. Ezek az elgondolások részben már megjelentek a magyar népművészet-ről szóló könyvünkben, illetve másutt, részletesebb kifejtésük azonban még megjelenésre vár egy a Corvina Kiadónál benyújtott kéziratunkban.

A fennmaradt emlékegyanyag és az egykorú megfigyelők tanúvallomása alapján egyes vidékeken a múlt század elején, másutt több évtizeddel később mélyreható változásnak kellett történnie a falusi öltözködésben, lakáskultúrában, népművészetben. Már a század elején megrovó hangsúllyal azt írják a nyugat-dunántúli paraszttasszonyokról, hogy újfajta luxus kap lábra köztük, s a gyorsan terjedő gyári kelmék használatával „tarkák Isten madaraihoz hasonlóan”. Ugyanebben az időben s ugyancsak Nyugat-Dunántúlon „találják fel” a cifraszűrt. A durva anyagból varrt szűr hosszú századokon át a jobbágyi, szolgai alávetettség kifejezője volt. Ezt az alantas ruhadarabot színes posztórátéttal és egyre dúsabb virághímzéssel kezdték díszíteni — gyökeresen különbözően tehát e kor zsinóros, paszomántos úri öltözeteitől. Újfajta magatartás, újfajta paraszti öntudat és magabiztosság jelentkezik ennek a „pórias” ruhadarabnak a fölmagasztalásával. Ezt az újfajta önérzetet érezhették meg a hatóságok is, erre vall gyors és erőszakos reakciójuk. Nemcsak a szűr viselését-készítését tiltották, hanem utasították a pandúrokat is, hogy késsel vágják le a díszet a cifraszűrökről, az egyik megye pedig éppenséggel törvényt kívánt hozatni az új ruhadarab betiltására. Ennek ellenére a cifraszűr egy-két évtized alatt az egész magyar parasztság közt elterjedt, s a férfiak ünnepi díszöltözete lett.

Az a gazdagodás, színesedés, amire a viselet köréből hoztunk példát, mutatkozik a népművészet többi műfajában is. Ebben a korban lesz általános a falusi házakban a parádés szoba, díszes berendezéssel, festett bútorokkal, falra aggatott mázas tányérokkal, cserépkancsókkal, tálakkal, magasra vetett díszággal.

Azt, ami ez előtt a változás előtt van, tehát a 17—18. század és a 19. század

legelejének népművészetét foglaljuk a *régi stílus*, régi népművészet fogalma alá. Ebben a korszakban még sokkal kevesebb a díszes, ünneplő tárgy a parasztházakban. A díszítmények országszerte sokkal egyöntetűbbek, mint a 19. század tájanként igen sokféle népművészetében — és közelebb állnak a többi társadalmi réteg, elsősorban a kis- és középnemesség és a mezővárosi civispolgárok ízléséhez, rajtuk keresztül az európai történeti stílusokhoz. Közelebbről a hímezésre nézve, a régi stílusú darabok jellegzetes motívumai a gránátalma, szekfű, lilium, tulipán, az egymás mellé sorakoztatott virágtövek, indák, akantusz levelek. A minták levegősen vannak elhelyezve, szimmetrikusan, illetve azonos egységek ismétlésével, váltogatásával megszerkesztve.

A régi stílussal szemben, a 19. században kibontakozó *új parasztstílusok* az ünneplő szép tárgyak, öltözetdarabok számának rohamos gyarapodását és differenciálódását hozzák. Az országos összképben a helyi népművészeti stílusok ugyancsak növekvő mértékben differenciálódnak. Az egész népművészet egyre erőteljesebben, magabiztosabban, néha mondhatni harsányabban parasztossá válik és elszakad a többi társadalmi réteg ízlésétől. Erre a folyamatra példa a cifraszűr már említett kialakulása, országos diadalútja és a szűrhimzés sok helyi stílusának kibontakozása. Általában a parasztstílusok hímezéseire jellemző, hogy kiszínesednek, a korábbi kötöttebb, szimmetrikus és ismételt szerkesztés helyett szabadabb tervezésre váltanak át. Sokszor jelentkezik a felületet zsúfolt beborítására való törekvés. A színek térhódítása sokfelé új alapokra viszi a mintaszerkesztést: hangsúlyos és hangsúlytalan elemek megkülönböztetése, az üresen hagyott felületek és a ritkásan elhelyezett hímezett motívumok váltakozása helyett az egymáshoz zsúfolódó motívumok színeinek megválasztása tagolja a mintát.

Egyes vidékeken az új paraszti népművészet már kibontakozik a reformkorban, más tájak csak a század derekán, illetve a hatvanas-hetvenes években váltanak át az új ízlésre. Megkülönböztetés tehető a század első és második fele közt. Az első hullám még tartózkodóbb, közelebb áll a régihez, „nemesesebb” — ezt képviseli pl. a mezőcsáti kerámia vagy a hódmezővásárhelyi bútorfestés. A 60-as, 70-es években, még inkább a század végén határozottabb lesz a parasztosság. Ez a tiszafüredi kerámia, az egri bútor és a színes matyó hímezés virágzó ideje, a többi között.

Mi volt a történelmi alapja ennek a népművészeti virágzásnak? Számunkra természetesnek tűnhet, hogy a századforduló idején színes népviseletekben képzeljük el a falusiakat, legalábbis egy jelentős részüket — a külföldinek azonban, s annak, aki egyben próbálja nézni Európa országait, ez a késői népművészeti virágzás korántsem tűnik természetesnek. Európa tőlünk nyugatabbra eső tájain ekkoriban már eltűnőben vannak a falusi élet hagyományos vonásai — Magyarország on ugyanebben az időben nő rohamos gyorsasággal nagyvárossá. Budapest és fejlődnek az ipari központok. 19—20. századi történetünk ellentmondásossága tükröződik abban a kettősségben, hogy egyszerre, egymás közelében nőnek a gyártelepek és virágzik a népviselet.

Ugyanaz a történeti folyamat, amely világméretben felbontja a hagyományos paraszti életformát, az ipari forradalom, a modern gyárparipar s a modern nagyvárosok kialakulása hozott egy-két generáció időtartamára, legalábbis a magyar falusi lakosság egyes csoportjainak, olyan jólétet és újfajta öntudatot,

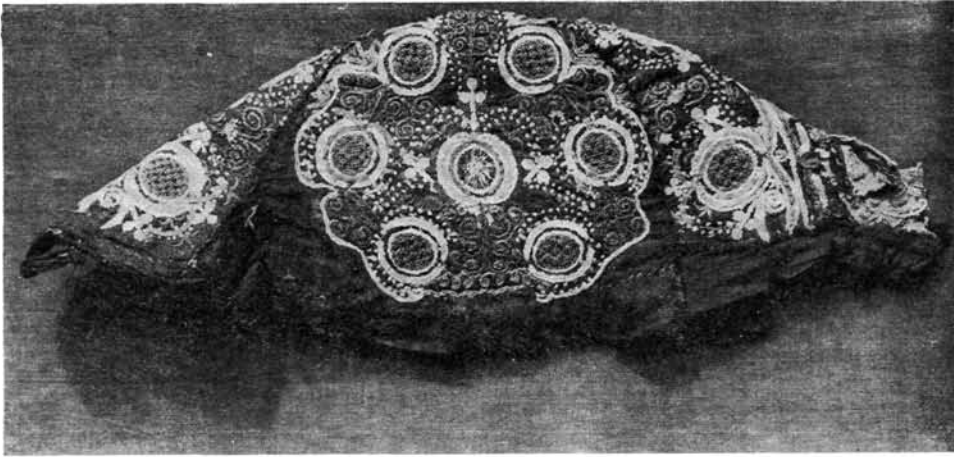
amiből újfajta népművészet születhetett. A nyugaton gyorsan növekvő városok ellátása egyre több mezőgazdasági terméket kívánt, mezőgazdasági konjunktúrát hozott. A konjunktúrák hatása már a 19. század legelején eléri Magyarországot, különösen erősen hat aztán a szabadságharc leverése utáni búza-konjunktúra. Szabályozzák a folyókat, feltörik a legelőket, rohamosan nő a szántóterület, s rohamosan nő a parasztgazdaságokból piacra vitt termékek mennyisége is. Ahogy egyre szélesedik a gabona, állatok, stb. áramlása a falukból kifelé, ellenkező irányban úgy szélesedik a kézművesek s a gyárak termékeinek áramlása be a parasztházakba. Ezek közt jönnek az új, színes népviseletekhez szükséges gyári kelmék, a festett bútorok, a csillogó cserépedények, kőedények — a gyorsan kibontakozó új népművészet elemei.

Ugyanebben az időben változik a parasztságnak saját magáról s az országról való tudata is. A jobbágyság hosszú századai után a reformkor, majd 1848 állampolgári szabadságot vív ki a parasztságnak. A szabadságharc, Kossuth és Petőfi példája, szavai szorosán összekapcsolják a nemzeti függetlenség és a paraszti szabadság ügyét az ország közvéleményében. Ugyanekkor az új nemzeti irodalom, a nyelvújítás, az új magyar nemzeti kultúra mind azt hirdeti, hogy a nép, a parasztság hordozza igazán nemzeti személyazonosságunkat, s hagyományai jelentik műveltségünk megújításának legtisztább forrását. A gazdasági, politikai, kulturális hatások így mind elősegítették, hogy egy új, a régi népművészet beilleszkedő alkalmazkodó törekvéseivel szemben épp a parasztságot hangsúlyozó, önálló és független, erőteljes népművészet bontakozhasson ki.

A történelem mozgató erőit vizsgáló kutatás azonban tisztán látja azt is, hogy ugyanazok az erők, amelyek rövid időre alapot adtak a népművészet virágzásának, néhány évtizeddel később szükségszerűen alá kellett hogy ássák azt az öntudatot, azt a viszonylagos anyagi biztonságot, ami a népművészet mögött állt. A szétaprózott parasztbirtokok egyre jobban lemaradnak a nagybirtokkal, külfölddel való versenyben, egyre nyomasztóbb, kilátástalanabb a birtokos parasztok, még inkább a faluk népében többségben levő birtoktalannak sorsa. A falusi öltözetek, szokások, lakásberendezések alakulása tájanként időbeli eltérésekkel egy semlegesebb, szürkébb, késő-paraszti irányba fordult.

A századforduló körül és az azt követő évtizedekben, egy olyan időszakban, amikor a legtöbb vidék már föladja színes népművészetét, egymástól elszigetelten, de meglepően hasonló jelleggel jelentkezik a népművészetnek az a legkésőbbi változata, amit a *legújabb népművészet* fogalma alá foglalunk. Különleges növénykultúrákra, elsősorban zöldségtermelésre specializált helységekről van szó (mint a kalocsai szállások, Sióagárd, Tura), melyek a parasztság növekedő anyagi-társadalmi gondjai idején is gyarapodni, fejlődni tudnak. A hímzés olcsó gyári anyagokból készült ruhadarabokat díszít, motívumkincsét, kompozícióit részben befolyásolják a kisvárosi kézimunka előnyömdák, részben egy rajzban, színezésben egyaránt jelentkező természetábrázoló törekvés.

A legrégebb matyó hímzésekről egy-egy fennmaradt emlék alapján beszélhetünk. Olyan ez a régi hímzőművészet, mint valamely tenger alá süllyedt földrész, amiből a víz színe fölé már csupán egy-egy csúcs nyúlik ki. Ezeknek a szórványos emlékeknek az elemzésénél van jó segítségünkre az országos széttekintés, más vidékeken hasonló módon véletlenszerűen, szórványosan

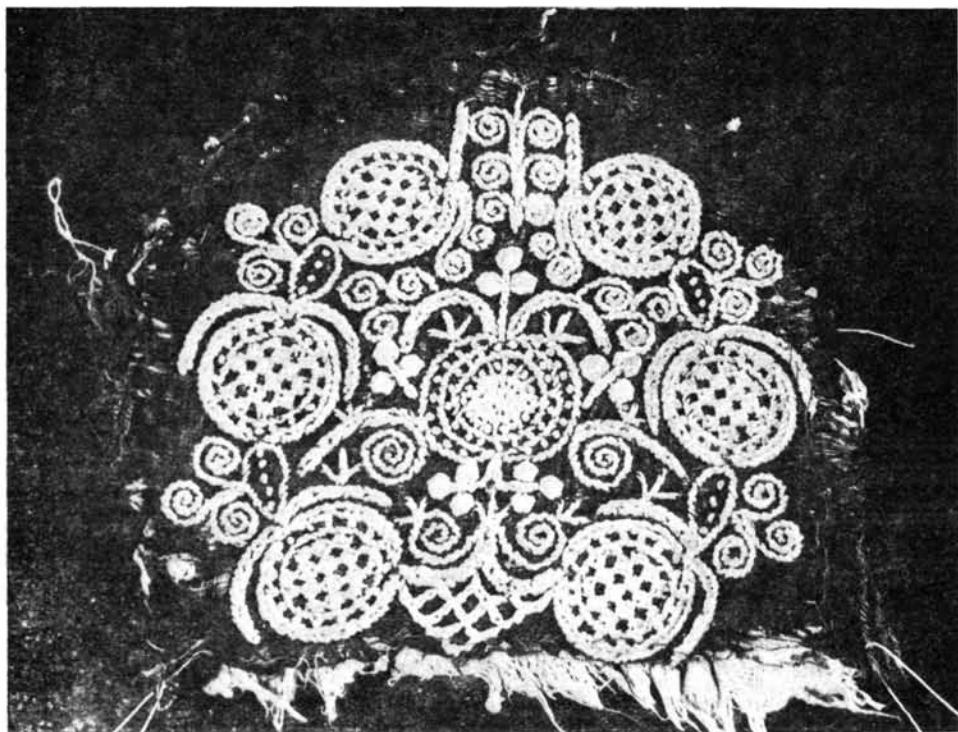

1. kép. Atlaszselyem főkötő fehér, piros és arany fonállal, lapos- és láncöltéssel, „mezőkövesdi keresztel” kivarrva, Mezőkövesd. Néprajzi Múzeum 53.740.9.

fönmaradt emlékek bizonyítják ugyanis, hogy itt népművészetünknek egy egykor országosan elterjedt rétegéről van szó.

Az első bemutatott emlék (1. kép) egy fekete atlaszselyem főkötő, rajta piros, fehér, sárga selyem- illetve pamutfonállal és keskeny kék és piros sujtással dolgozott díszítés. Kivarrásánál sokféle öltést alkalmaztak: *láncöltést*, *laposöltést*, *száröltést*, *előöltést* és *pontozást*, *mezőkövesdi keresztet*. A mezőkövesdi keresztet kizárólag ezen és a hozzá hasonló két másik fönmaradt főkötőn találtuk meg eddig, és a közismert *torockai* és *soproni kereszt* mellett egy azoktól eltérő új öltésváltozatot képvisel. Legszembetűnőbb azonban a darabon a *gránátalma* motívum, mely a későbbi kövesdi hímzésekől már nem ismert. Maga a gránátalma, mely igen kedvelt az úri hímzéseken, a 17–18. századi templommennyezeteken is, egyik ismertető jegye valamennyi műfajban a régi stílusú népművészetnek, önmagában is mintegy jelképes kifejezője azoknak a szálaknak, melyek ezt a régi népművészetet egy valamennyi rétegre kiterjedő országos közízléshez és Európához fűzik. Többé-kevésbé hasonló elrendezésben a gránátalma ismeretes hasonló anyagú és szabású főkötőkre hímelve egy Gömör megyi kisnemesi községből, azután Torockóból; — sokszor előfordul a gránátalma a korai sárközi főkötőhímzéseken is. Figyelemre méltó az egész hímzés különböző vastagságú és színű vonalakat alkalmazó rajzos jellege — egy olyan jellegzetesség, ami ezt a fajta hímzést megkülönbözteti az egykorú és a későbbi kövesdi munkáktól.

Egy tiszta kendervászon, vagdalással és fehér laposöltéses hímzéssel díszített lepedő részleteit mutatjuk be ezután (4. kép). Ilyenféle lepedők még ma is előkerülhetnek idős asszonyok ládáiból. Ez a varrasmód és ezek a mértani minták egész népi hímzésanyagunkban talán a legrégebb réteghez tartoznak, múltjuk többszáz évre nyúlik vissza. Erről a múlttól tanúskodik ennek a technikának s ezeknek a mintáknak a szembetűnően egységes, országos elter-

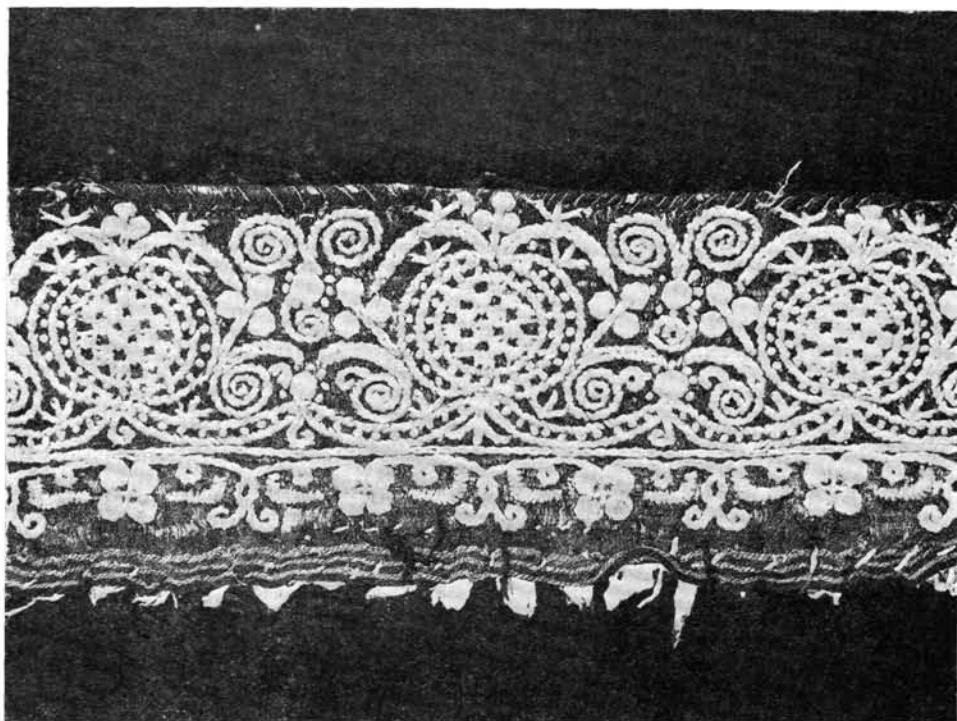

2. kép. Atlaszselyem főkötő fenéklapja. Fehér pamutfonállal kivarrva. Mezőkövesd. Néprajzi Múzeum 63.98.50.

jedése is, Erdély több vidékétől a Dél-Dunántúlig, hol elnagyoltabban, hol aprólékosabban kivitelezve. Ezért mutatjuk be itt, a régi kövesdi hímzések közt, ha ez a példány talán később készült is — maga a vagdalásos és fehér laposöltéses munka azonban bizonyára megvolt azelőbbi főkötőkkel egyidőben. Érdeemes fölhívni a figyelmet a hímzés elhelyezésére: az igen szép vert csipkével három szélből összeállított lepedőnek még nincs külön belevarrt lepedőfiókja, a hímzés magán a lepedőn van, azon a helyen ugyan, ahol másutt, később a lepedőfiókot illesztik majd be.

A 5. és 6. képen közölt hímzés párnavégről való. 1890-ben a Néprajzi Múzeum első igazgatója, *Xántus János* vásárolta több más kövesdi hímzéssel együtt. Már akkor sokszor mosott, kopottas, fakult lehetett, — egy jóval korábbi kor emléke az abban az időben már más irányba fordult kövesdi hímzések mellett.

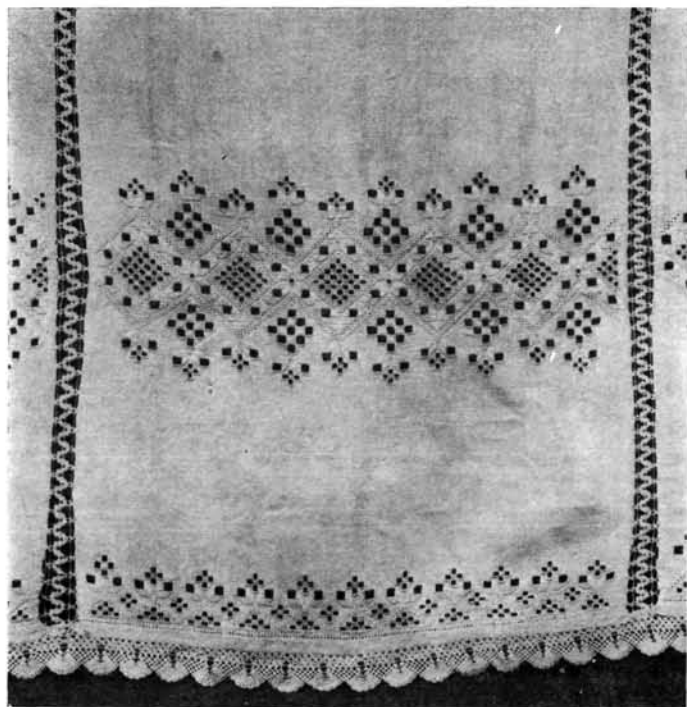
Több vonatkozásban is újat hoz, kibővíti a kövesdi hímzésről alkotott képünket. Meglepetés először is, hogy párnavéghímzés. A párnavégek jelentik nemcsak a régi, de az újabb és legújabb népi hímzéseknek is az egyik legfontosabb műfaját, Kövesdről azonban az eddigi híradások, leírások már csak kétfestő, karton, kasmir, illetve selyemhuzatú, legvégeül fehér gyolcs gyári hímzések

3. kép. Atlaszselyem főkötő részlete. Fehér pamutfonallal kivarrva. Mezőkövesd, Néprajzi Múzeum 63.98.50.

párnákról adtak hírt. Ez a párna mintegy megsejteti, hogy a jól ismert szőttesen kívül, mi lehetett előttük. Ilyenfajta munkát nem említ a Mezőkövesdre vonatkozó eddigi gazdag irodalom, föltehetően az itt jelenlevők sem emlékeznek efféle munkára, sőt még a sokkal idősebbeket is hiába faggatnánk erről. Ezen nem lepődhetünk meg: amikor pl. *Bátky Zsigmond* a századfordulón a Rábaközben, a Nyugat-Dunántúlon az odavaló pávás-virágtöves régi keresztöltéses párnahéjak első példányait tolltartóként padlásokon megtalálta, alig talált valakit, aki használatukra illetve készítésükre még emlékezett volna.

Nézzük meg közelebbről magát a darabot. Főmintája, a középső sávban virágtő két oldalán szembefordított két páva, mondhatni régi stílusú hímzéseink legparádésabb mintája. Különleges, máshonnan nem ismert a díszítmény különböző rétegeinek az egymáshoz rendezése, az, hogy a pávás mintát föntlent széles hullámindás csík zárja le (az általánosabb egyszerűbb elválasztó vonal, vagy keskeny csík helyett) s e fölött-alatt szokatlanul széles és részletező peremdísz következik, egyoldalra fordított, ferdeszárú stilizált virágtövekből. (A technika, amint látható: szálánvarrott, keresztzemes, a kacsokat előöltéssel varrták.)

4. kép. Kendervászon lepedő részlete, fehér fonállal vagdalásos laposöltéses technikával kivarrva, vert csipkével három szélből összeállítva. Mezőkövesd. Néprajzi Múzeum 86.985.

Alkotó elemei szerint nézhetjük meg ennek a darabnak az országos rokon-ságát. A szétterjesztett farkú pávák a virágtő két oldalán az imént említett Rábaköztől Erdélyig sokféle fölbukkantak, ebben az elrendezésben a köznévelény kapuváriként ismeri őket leginkább. A ferdén elhelyezett peremdíszek ugyancsak sokféle ismertek, elsősorban Pécs vidékéről, magyaroktól és sokacoktól, majd Erdélyben a Mezőségről. Egészében ezt a darabot azonban nem lehetne besorolni egyik említett emlékcsoportba sem, elsősorban ezeknek az elemeknek eddig nem ismert összeállítása s a hullámindás, széles elválasztó sáv beiktatása miatt.

Annak bizonyítására, hogy effajta munka s maga a pávás minta nem volt ismeretlen Mezőkövesd környékén sem, idézünk egy ugyancsak a múlt században gyűjtött szálánvarrott párnahéjat Gyöngyösről (7. kép). Itt egy csillagos csík van a minta közepén, s ennek két oldalán tükörképszerűen áll két-két páva. Az az elrendezés ez, ami kiváltképp a Rábaközből ismert, azonban épp ennek az emléknek a tanúsága szerint is, nem korlátozható egy vidékre. Érdekes ezt a darabot idéznünk azért is, mert városi eredetű. A mezőkövesdi hímzés történetét általában más magyar faluk hímzése közé illesztve volt szokás bemutatni — újabb kutatásaink azonban azt sejtetik, hogy a régebbi, de az újabb

5. kép. Pávás párnavég. Vastag kendervászon alapon fakult piros és kék szálánvarrott hímzés. Mezőkövesd. Néprajzi Múzeum 3964.

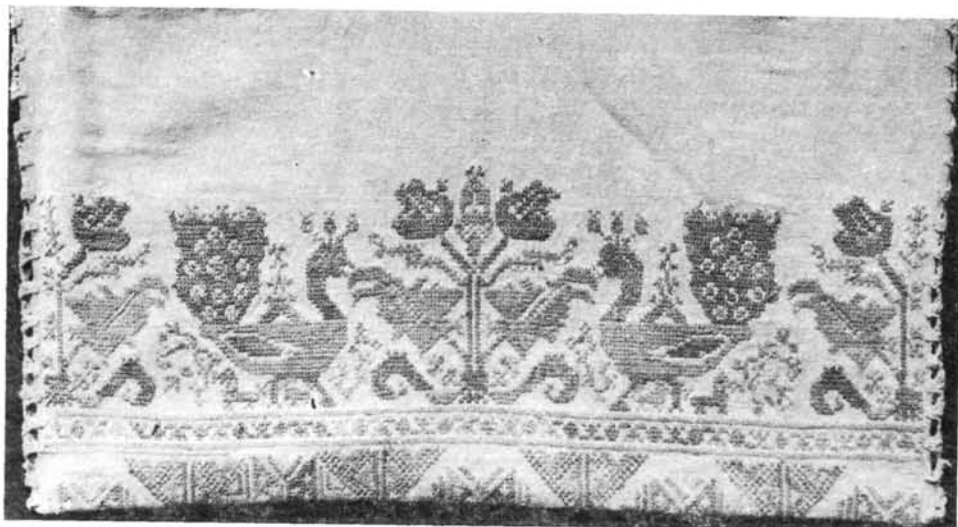
mezőkövesdi népművészet számos vonásának megértéséhez is figyelembe kell venni, hogy Kövesd város, mezőváros volt.

Milyenek lehettek a falusi pávák? Erre egy Cserépfaluból származó szálánvarrott párnahéjat hozunk példának, valamivel későbbi időből (8. kép). A pávák s a virágtő is leegyszerűsödött, darabosabb, esetlenebb lett. De az egész párnahéj még a régi stílus történelmi háttérű motívumaival van kivarrrva, a fő minta hullámindájához dőlt liliomok vannak fűzve, ugyanaz az előkelő liliom-motívum, ami Firenze vagy a Bourbon ház címerében található.

A múlt század végén virágzó szabadrajzú matyó hímzés a régi anyagban különösen a piros-kék pamutfonállal dolgozott korai szabadrajzú darabokra

6. kép. A pávás párnavég részlete. Mezőkövesd. Néprajzi Múzeum 3964.

7. kép. Pávás párnavég kendervászon alapon piros és kék szálánvarrott hímzés.
Gyöngyös. Néprajzi Múzeum 4582.

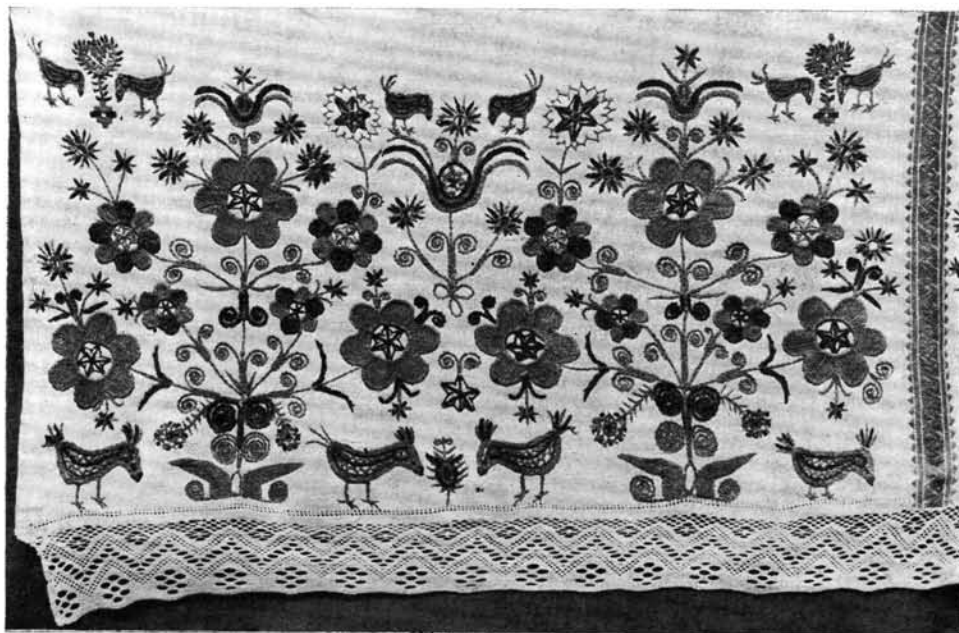
irányította rá a figyelmet. Mintái ennek is országszerte ismertek: a virágtövek, az egymás mellé sorakoztatott nagy rozetták. A jól ismert emlékek mellé most egy olyan, eddig nem közölt lepedőt kívánunk bemutatni, amely ennek a kövesdi hímzésféléseknél néhány újabb vonására mutat rá (9—10. kép). Alapanyaga fehérítetlen kendervászon, a hímzőfonal piros és kék pamut, az öltések tört laposöltés, laposöltés és előöltés. Figyelemre méltó, hogy a spirálok, a kis virá-

8. kép. Liliomos, madaras párnavég, Kendervászon alapon piros szálánvarrott hímzés.
Cserépfalu. Néprajzi Múzeum 129.282.

gok és madarak láncöltéssel készültek — láncöltéssel, ami az imént bemutatott főkötőn kívül kevésbé ismeretes Mezőkövesden.

Ezen a lepedőn sincs még lepedőfiók, a hímzést közvetlenül a lepedőre varrták. A nagy virágtövek fölépítésükben, alkotóelemeikben hasonlítanak azokra a kisebb virágtövekre, melyeket a piros-kék rozettás fiókos lepedőkön találunk, van azonban néhány eltérés, ami fontos új tanulságokat hozhat. Az egész munka biztos és gyakorlott kezű tervezőre és varróra vall, aki különböző varrástechnikákkal, különböző méretű elemekkel magabiztosan és kiegyensúlyozottan bánt. A virágtövek maguk különböző, háromféle nagyságrendű kerek virágokból arányosan, szervesen, változatosan vannak fölépítve. A piros szín viszi a főszólamot, ami mellé a kevesebb kék kiegészítésül, a hangsúlyban visszafogott elemeknél járul. A kompozíció megoldja azt is, hogy a két egymás mellé helyezett virágtövből egy-egy szél-vásznon egységet alkosson — a virágtövek közé mintegy lebegve beillesztett tulipánnal és azzal, hogy az alsó szélen álló madarak mind a közép felé, voltaképp egy kis gránátalma felé néznek. Több, a későbbi munkákról ismert díszítőelem ezen a darabon mintegy elárulja eredeti mivoltát, igazi természetét. A tónél az úgynevezett *cipék* még felismerhetően edényt, vázát, cserepet formáznak, összekötve ezzel ezt a motívumot más vidékek ugyancsak edényből kinövő szimmetrikus virágtöveivel. A láncöltéssel

9. kép. Lepedő részlete. Két szélből összeállított fehérítetlen kendervászon lepedő kék és piros pamufonallal kivarrva. Öltéstechnika: hamis laposöltés, láncöltés, kevés előöltés és margitöltés.

Mezőkövesd. Néprajzi Múzeum 51.14.973.

varrt madarak a régi sárközi főkötők *kiskutyának* nevezett madaraihoz hasonlítanak. A sok spirál és csigavonal a hímzés összhatását közelebb állítja a sárközi halottas párnákéhoz és korai főkötőkéhez, s az edélyi vászonhímzés anyag mélyebb rétegeihez. Ezek a spirálok, a láncöltésadta rajzos hatás bizonyos rokonságot mutat a korábban bemutatott régi főkötőkkel, sőt a pávás párnavég más varrótechnikával kivitelezett föllazító kaccsaival is. Közbevetve megjegyezzük, hogy épp ezek a bőven és ügyesen alkalmazott spirálok bizonyítanak ennek a darabnak a régisége mellett, hiszen a spiráloknak illetően alkalmazása még hazánk területénél tágabb körben is régtől fogva elterjedt, mint régies stílusjegy, amit általában tömörebb folthatásra törekvő motívumok váltanak le, szorítanak ki, ahogy közeledünk a jelenhez.

A következő emlékcsoportról nincs szükség bővebben szólnunk, mivel ismertek, sőt éppen ezek ismertek úgy, mint a „régii matyó hímzés”. Ismét lepedővégeket mutatunk be (vö. 11. kép), ezek a lepedők azonban már gyolcsból vannak és a hímzés nagyobbik részét az öltéseket jobban tartó, hozzájuk varrott vászon fiókokra dolgozták. A hozzávarrt fiók megjelenésével a minta két részre tagolódik, a lepedőfiókra varrt nagy kerek rozettákból és kísérő motívumaikból kialakított sávra és fölöttük virágtő sorra. Ezt a tagolást kiemeli, hangsúlyozza a fiók és a lepedő közé varrt gyári szalag s az azt kísérő varrott vonalsorok. Ha a virágtöveket összehasonlítjuk az előbb látottal, kitűnik rokonságuk is, de egy egyszerűsödési folyamat is: tömörítés a kompozícióban, egyszerűsödés az öltéstechnikában. Jóformán csak a laposöltés és a száröltés marad.

Ez a fajta hímzés feltehetően egymás mellett élt a régi stílusú keresztöltéses varrásokkal s a jellegükben még korábbi vagdalásos-laposöltéses munkákkal. Egyidőben ez a sokféleség nem meglepő, a jelesebb hímzővidékeken mind több technika, több hímzőstílus él vagy élt egymás mellett. Kalotaszegen például a kövesdihez hasonló geometrikus vagdalásos-laposöltéses munka, keresztöltéses varrás és az írásos, amiben legegényibbet alkottak.

A régi matyó szabadrajzú darabokon jól látható a régi stílusú hímzésekre országosan jellemző mintaszerkesztés, kompozíciós rendszer. Az egyes minták ritkán vannak elhelyezve, közöttük jól megkülönböztethetők a hangsúlyos és hangsúlytalan elemek, a különböző nagyságrendű motívumok. Elhelyezésük mértaniasan szabályos: fönt a virágtövek szimmetrikusak, egymástól egyforma távolságra ismétlődnek. Az alsó sávban, a koszorúszerű ágak közé foglalt rozetták függőleges és vízszintes tengely mellett egyaránt szimmetrikusan vannak kialakítva, s a minta egyforma szakaszai szabályosan ismétlődnek. A színek használatában dominál a piros, amit inkább a mellék-motívumokban kevés kék egészít ki.

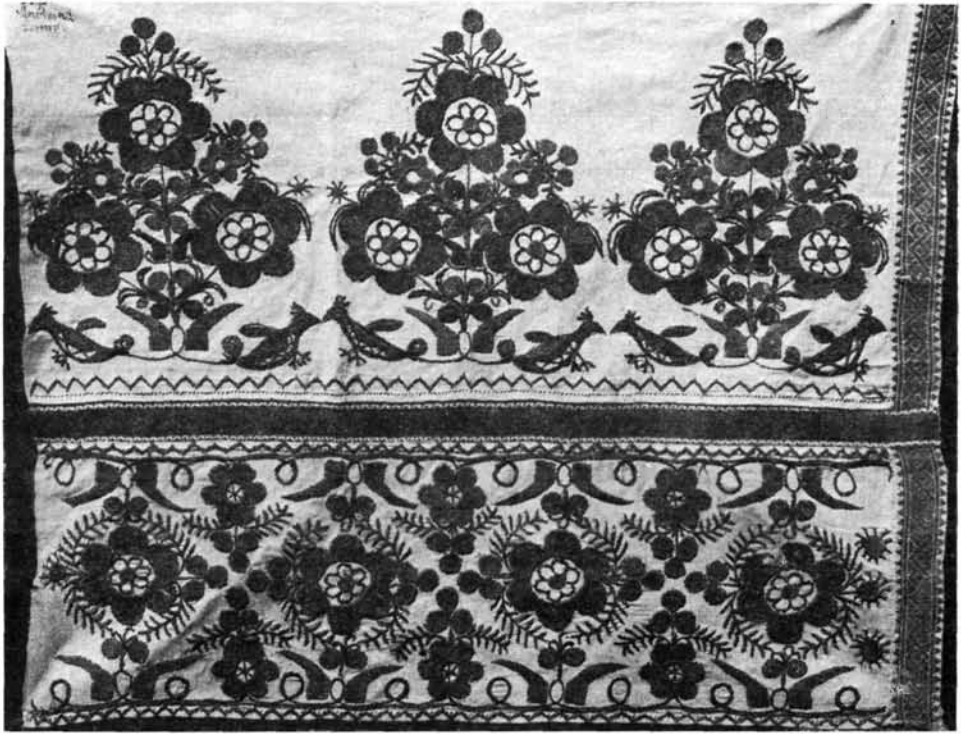
Hogyan alakult ki, hogyan született meg ezen az alapon, ezek után az egymás mellett élő régi hímzőstílusok után az a matyó hímzés, mely országvilág előtt olyan híressé vált? Nem kell szükségszerűen feltételeznünk valamely fokozatos átmenetet. Noha a Néprajzi Múzeum gyűjteményében van néhány olyan darab, ami mintha a régi mintaszerkesztési rendszer fölbomlásáról és a régi szabályos geometrikus kompozíciót fölváltó szabad szerves virágminta-szerkesztés korai kísérleteiről tanúskodna.

A születő új stílus új sajátosságait egy túlnyomóan pirossal s kevés kékkel kivarrt lepedőn mutatjuk be (13. kép). A hímzés a korábbi példákhoz hasonlóan

10. kép. Az előbbi lepedő részlete. Mezőkövesd. Néprajzi Múzeum 51.14.973.

lepedőfiókra és fölötté virágtövek sorára tagolódik. Más vonások is emlékeztetnek korábbi emlékekre: maguk az egyes virágtövek hasonló nagyságúak, felépítésük is hasonló, bár némelyik alkotóelemük különböző. A lepedőfiók közepére helyezett, leveles ággal körülvevett kerek rozetta ugyancsak ismerős a régi darabokról. A hímzés jellegét azonban az adja meg, hogy a hímző a lepedőfiók egész felületét egységként kezelve, szimmetriát, ismétléseket félretéve azt szabadon tölti be, nagy, belől különböző módon, változatosan tagolt virágmotívumokkal, melyeket leveles ágakkal, indákkal próbál egymással összekapcsolni. Ebben a szabadságban is vannak rendező elvek: a középtengelyt kiemeli a koszorúba foglalt kerek virág és egyenesen álló szára, mellette jobbról-balról két hasonló súlyú nagy virág indítja a mintát.

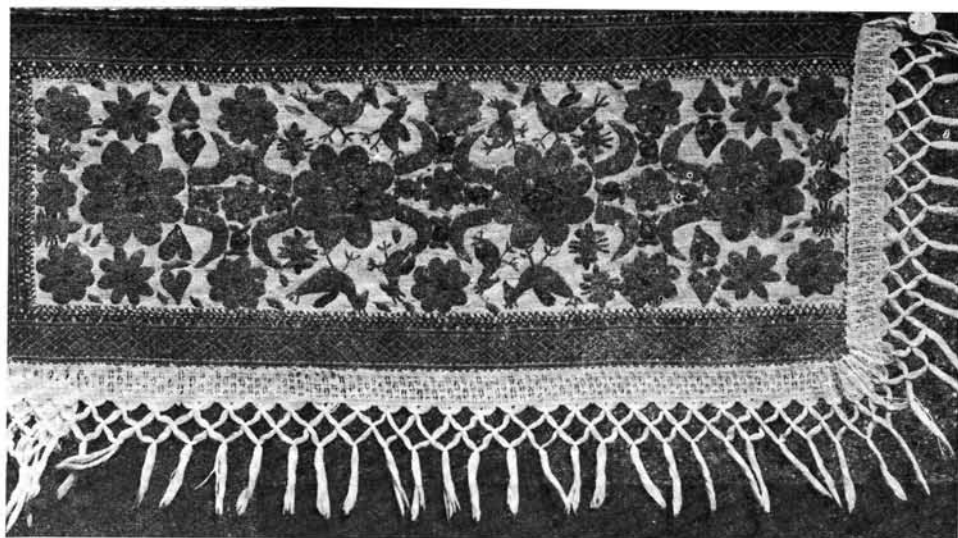

11. kép. Lepedő részlete hozzávarrott lepedőszéllel,
piros és kevés kék pamutfonállal kivarrva. Mezőkövesd. Néprajzi Múzeum

Egy másik korai lepedőszélen keskenyebb lepedőfiókra még zsúfoltabban, még kötetlenebbül elhelyezve varrták ki a virágokat (11. kép). A főmintát alól-fölül egy-egy keskeny sáv keretezi, mintegy a párnavég-hímzések alsó-felső peremdíszének visszacsengéseként.

Ennél a két lepedőnél készen, kialakultán állnak elénk az új stílus sajátosságai. A mértanián szerkesztett rozetták helyébe szirmokkal naturalisztikusan tagolt rózsák jöttek, a korábbi szabályos helyett szabad elhelyezésben. Az alapanyag, a gyolcslepedőhöz varrt lepedőfiók, a piros és kék pamut hímzőfonal ugyanaz, mint a korábbi régi stílusú darabokon, és a díszítés egy-egy részlete is mintegy halvány jelzést ad, hogy az újfajta varrás a régi piros-kék hímzések alapjáról indult el.

Az átváltásnak ebben a korszakában azonban bizonyára lehettek kevésbé sikeres kísérletek is. Egy lepedőszélen mintegy a régi mintaszerkesztés szét-esését, bomlását látjuk (12. kép) — olyan jelenséget, amely más hímzővidékeinken is ismert, sőt sokfelé megrögződött és huzamos gyakorlattá tette a szét-esett minták varrását. Kövesden ez a magános darab a régi mintaszerkesztés fegyelmének az elvesztéséről tanúskodik, anélkül, hogy az új kompozíciós

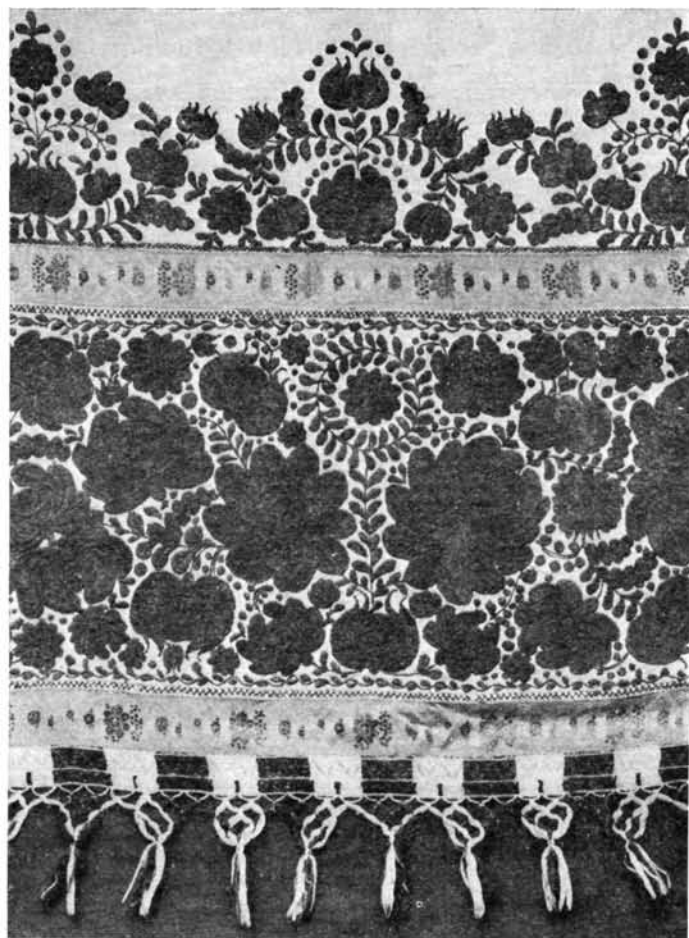

12. kép. Lepedőszél kendervászon alapon piros és kevés kék pamutfonallal kivarrva. Mezőkövesd. Néprajzi Múzeum 127.875.

rendszer kialakulását csak jelezné is. Egy másik darabon az új kompozíciós rendszert láthatjuk kialakulóban, születőben. A két nagy hangsúlyos virág még régies szabályos rozetta, de elhelyezésük már szabad. A virágok közt szabadon hajlik az inda, de még kissé esetlenül kapcsolja össze az elemeket. Közöttük, száruktól elszabadulva, fölbukkannak a régies spirálok is, térkitöltő céllal.

A szabadon komponált új stílusú piros-kék lepedőszéleken a tervezés, a kompozíció már rajta van az új matyó vágányon. De hiányoznak még a színek. Épp a színek kapcsán érdemes rámutatni, hogy ugyanebben az időben alakul át a házak berendezése s válik színessé a népviselet. Jönnek a piros alapszínű, virágos díszű egri bútorok, az ugyancsak harsányan színezett tiszafüredi virágos, kakasos tálak, tányérok. A vetett ágyon ekkor már ragyogóval díszített piros karton ágytakaró és színes karton, kásmir, selyem huzatba húzott párnák vannak. A hímezés alakulásában a főág áthelyeződik a kötény és ingujjhímezésre (vö. 15. kép). Az új díszágyakon már a piros-kék pamutos lepedőknek nincs helye. A legünnepélyesebb alkalmakra azonban, a menyasszony kelenyégének díszdarabjával s a ravatalok főékességéül a múlt század utolsó évtizedeiben megjelennek a színes selyem- és gyapjúfonallal varrt díszlepedők, menyasszonyi lepedők, halállepedők.

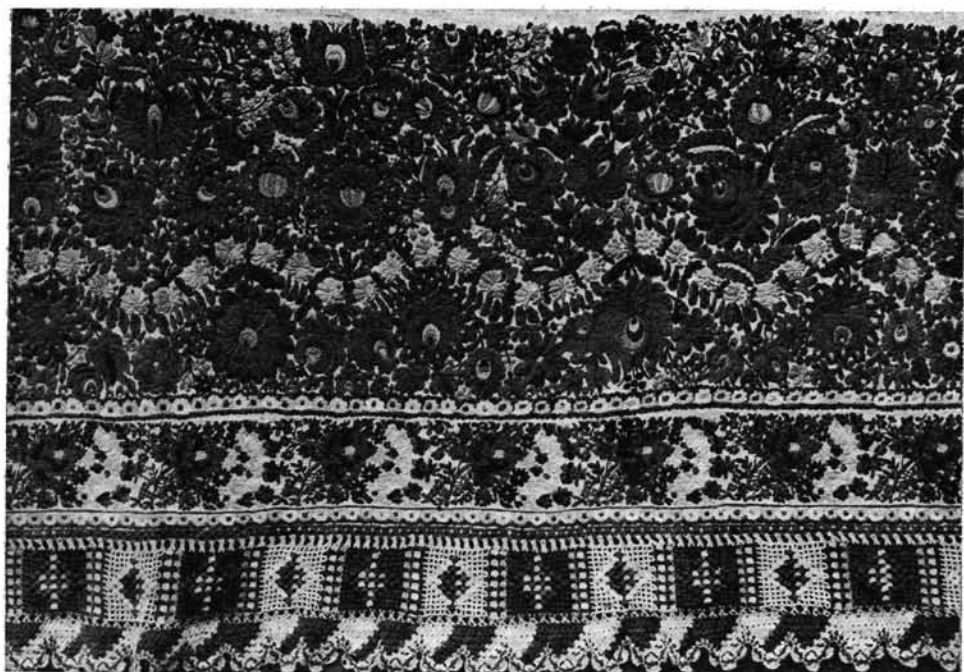
A kompozíció kivívott szabadságán belül van néhány példa arra, hogy lendületes hullámina mellé rendezik a virágokat (14. kép). Gyakoribb azonban, amikor a középre helyezett nagyobb és a perem felé eső kisebb virágmotívumokkal mintegy tetszőlegesen betölteni kívánják a felületet. A virágok közt az ágak ugyancsak eléggé véletlenszerűen kanyarognak, jóformán csak

13. kép. Lepedő részlete hozzávarrott lepedőszéllel, piros és kevés kék pamutfonállal kivarrva. Mezőkövesd. Néprajzi Múzeum

14. kép. Lepedőszél színes gyapjúfonállal kivarrva. Mezőkövesd. Néprajzi Múzeum

15. kép. Hímzett ingujj részlete, műselyem fonállal kivarrva. Mezőkövesd. Néprajzi Múzeum

arra szolgálnak, hogy a leveleket hozzájuk lehessen fűzni. A virágok kizárólag rózsák, azonban a rózsának igen sokféle módon tagolt, kivitelezett változatai. Méretben egyre nőnek, újabb-újabb szirmokat ragasztanak hozzájuk, s a szinte tenyérynyi rózsák tagolására ellentétes színeket változtatnak.

Nem vállalkozunk arra, hogy valamennyi műfajban, valamennyi tárgyféleségen kövessük a kövesdi hímzés alakulását. Az új stílusok egyik általános sajátsága, hogy állandó változásban vannak. Ezt látjuk Mezőkövesden is. A matyó hímzés virágkorában jóformán évről-évre jelentkeznek újítások. A lepedőhímzések közül hozunk példát — három eddig közöletlen és feltehetően nem is nagyon ismert hímzésféleséget — az új stílus idején is egyszerre, egymás mellett élő különféle irányzatok jelzésére. Szemben az eddig bemutatott díszlepedőkkel, ezek föltehetően mindennapi használatra készültek ágytakaróul — az egyik gyermekágyas asszony függönyéül.

Más az alapanyaguk, más a hímzőfonaluk, mint az előbb bemutatott díszlepedőké, díszítésük csupán egyszínű és a menyasszonyi meg halállepedők változatos virágkompozícióival szemben, a kötények, ingujjak hímzéséhez hasonlóan nagy rózsákat állítanak egymás mellé, alájuk egyszerű fekvő virágokat és levélsorokat téve. Az egyik darab pedig ugyancsak az ingujjak, surcok hullámindáját fogalmazza meg egyszínű kéken. Ezek lepedők a példával szolgálnak arra, hogy a matyó hímzés legszínesebb virágzása idején sem vészett el az érzék az egy színnel való díszítés szépsége iránt, ami megint csak összeköti

Mezőkövesdet más vidékek hímzéseivel, a nyers vászon alapon piros hímzés pl. Kalotaszeggel és Dunántúllal. Példa arra is, hogy a matyó hímzés különböző szerkesztési módjai nem kötődnek szigorúan egy-egy tárgyféleséghez.

Maguk a lepedők még hagyományosak, a hímzés keskeny végükön van, viszont a fehér és piros hímű darab esetében a szélek összevarrása már nincs hangsúlyozva, és a hímzés átfolyik fölöttük.

Mezőkövesd ameddig kitartott a matyó viselet mellett, kitartott a matyó hímzés mellett is. A legújabb hímzésstílus lazább, mondhatnánk hígabb, városiasabb virágai mégis megjelentek Mezőkövesden, azonban nem az otthon viselt ünneplő ruhákon. A summáskötények hímzésére gondolunk, amit kövesdi asszonyok terveztek, kövesdi lányok varrtak, azonban nem arra, hogy otthon viseljék, hanem arra az időre, amikor mintegy inkognitóban, az otthoni öltözködési szabályok érvényességi körén kívül summásként távoli nagybirtokon dolgoztak. Ez egyben mutatja azt is, hogy mennyire tisztában voltak a kövesdiak a kétféle hímzés becsével és jelképes jelentésével. A summásmunka csinos, de olcsó ruháira rakták az új divatú, tetszetős, gyorsan készülő, de erőtlen virágdísz — míg az otthon töltött téli hónapok otthoni műértő közönség elé kerülő ünneplő darabjaira szemüket, fáradságukat nem kímélve a matyó hímzés minél szebb változatait varrták versengve.

A másik kapu, másik csatorna, amin keresztül a legújabb stílus elemei eljutottak Kövesdre azok az ágytakarók, keresztelő paplanok, komakendők, melyek a tarka színes matyó ágyak divatjának elmúltával, de még a városias, gyári kombinált szoba elterjedése előtt, egyik-másik házban megjelentek. Ezeknek a daraboknak motívumkincsét részben azok az íróasszonyok közvetítették, akik egyházi rendeltetésű hímzések, zászlók, oltártakarók, miseruhák tervezésére specializálódtak. Ugyanazokat a sajátosságokat látjuk ezeken a hímzéseken, mint más vidékek legújabb stílusú varrásain: természetábrázolásra törekvő motívumokat, természetábrázolásra törekvő színezést, a nagy fehér felületen lazán elhelyezett s a matyó hímzés mellett erőtlennek ható véshímzést.

Befejezésül próbálunk eltávolodni az egyes emlékek elemző vizsgálatától és ismét egészében nézni a mezőkövesdi hímzés talán több mint két évszázados alakulásmenetét. Mezőkövesdről ismerjük a legösszefüggőbb, legváltozatosabb emlékmagyarat, mely egyetlen közösségen belül követhetővé teszi az egymást váltó régi, új paraszti és a legújabb hímzőgyakorlatot. Mezőkövesden mindegyik korszak jellegzetesen, szinte felfokozva mutatja meg sajátosságait.

Mezőkövesd 20 000 lakosú város volt. Ez a népes, sűrű, egy községházára, egy piacra, egy templomba járó közösség magyarázhatja, hogy a viselet s hímzés felé fordult érdeklődés és erőfeszítés miatt tudott itt egymás mellett olyan sok egyéni változatot fölhajtani, fölnevelni, miért találunk mindegyik korszakban egymás mellett különböző stílusáramlatokat, s hogy az új stílusú matyó hímzésben, amely leginkább az övék, miért vitték el szinte a végsőkig az ebben a hímzésféleségben levő lehetőségek kibontását.

A régi stílusú hímzések s az új paraszti hímzések különbözősége talán sehol sem olyan kiáltó, mint Kövesden, mégis a különböző műfajok, különböző áramlatok részletező elemzése megmutatja, hogy nincs szakadék a stílus-

korszakok közt, az új stílus is a régi gyökerekből szívja elemei egy részét, s párhuzamosan régiesebb és újítóbbrö törekvések élhetnek egymás mellett.

A mezőkövesdi hízmés példája megmutatja, hogy a stílusváltás nem csupán motívumok és mintaszerkesztési eljárások átcserélése, hanem az alkotói magatartás megváltozása is. A régi stílusú varrások készítőiben — ha vannak is egyedi, egyéni különbségek az egyes darabok közt — mégis fegyelem, tartózkodás, szinte azt mondhatnánk: személytelen alázat élt, amely munkáikat megtartotta a kialakult minták, az elfogadott és országsherte hasonló szerkesztésmódok keretén belül. Az új stílusú hízmésekre viszont épp az jellemző, hogy változtathatók, változékonyak, szinte kihívják a tervezőt, hogy újítson, kísérletezen. Tág teret nyitnak az egyéniség érvényesítésére. A közös matyó stílus keretén belül is számos egyéni változatot ismerünk.

Itt szólhatunk Kisjankó Boriról. Generációjának sok kiváló íróasszonya közül ő ment legmesszebb, ő volt a legmerészebb a részarányosság, a kompozíciót irányító szabályok elhagyásában. Míg más íróasszonyok tervein a minta két oldala többé-kevésbé megfelelt egymásnak, az ő rajzain ahány sarok — szinte annyiféle minta. Rajzai ezért kívántak sokat a varrótól is, akinek egy mindig új és egyéni módon változó mintában kellett megtalálnia-kialakítania a színek összhangját.

A régi stílus tartózkodó, konzervatív alkotói magatartása mögött a statikus jobbágy-paraszti társadalmat sejtethjük, Mezőkövesd esetében a környező falukénál szabadabb, differenciáltabb mezővárosi társadalmat. A nemesen megformált gránátalmák, pávák, virágtövek erről a mezővárosi múlttól tanúskodnak. Ez a mezővárosi helyzet okozhatta, hogy Kövesd a múlt század közepén viszonylag hosszan habozni látszik és csak a hatvanas-hetvenes években vált át az új népművészet paraszti irányára, hogy aztán alig néhány év alatt elébe vágjon az egész környező vidéknek.

A matyó hízmés erőteljes, merész színeiben, szabadon szerkesztett, zsúfolt mintáiban élesen, határozottan kifejeződött az a paraszti bizakodás, öntudat, újfajta pompa, ami országsherte fölhaltó ereje volt az új népművészeti stílusoknak.

Ennek a népművészetnek, viseletnek, hagyományos szokásrendnek a fenntartása az első világháború körül, még inkább a két világháború között viszont már egyre kétségbeesettebb erőfeszítésnek tekinthető, hogy a nyomasztó, kiúttalan szegénységgel szemben a paraszti életforma emberségét, szépségét őrizték. Kövesd ebben is talán a legvégletebb az egész országban; a legsúlyosabb szegénységgel itt szegeződött szembe a leggazdagabb népművészet, amely bármennyire nagyok voltak is Kövesden belül a vagyoni különbségek, bármennyire eltérő szinteken valósultak is meg a viselet és a hízmés közös eszményei, mégis csak össze tudta fogni a város egész népét.

Az új matyó stílus Mezőkövesd legegényibb alkotása. Ennek a stílusnak a kialakulása mégis megmutatja, hogy ez az átmenet részben leszűkülést jelent. Abból a sokféle továbbfejlődési lehetőségéből, amit a különféle régi stílusú hízmések jelentettek, a kövesdiek egyet választottak ki, s a többit kirekesztették, elhagyták. Abban az egyben viszont páratlan következetességgel kibontották a lehetőségeket maguk kifejezésére.

DIE GESTALTUNG DER MATYÓ-STICKEREI UND DIE STILPERIODEN DER UNGARISCHEN VOLKSKUNST

(Auszug)

Eingangs schildern die Autoren die drei Stilperioden, die in der Geschichte der ungarischen Volkskunst im 17—20. Jahrhundert unterschieden werden. Die alte Volkskunst der Leibeigenen-Bauer-Periode war durch viele Fäden an die geschichtlichen Stile gebunden. Vom Anfang des 19. Jahrhunderts bis zur Getreidekonjunktur, den politischen Bewegungen für die Freiheit der Bauern entfaltet sich ein betont bäuerlicher neuer Stil, gebunden an die Entfaltung der neuen ungarischen Nationalkultur usw., je nach Gebieten zu verschiedenen Zeitpunkten. Sprunghaft wächst die Anzahl der in die Repräsentationsphäre gehörenden Schmuckgegenständen und Feiertagskleidungen mit dem ansteigenden materiellen Wohlstand. Dieser selbstsichere, selbstbewusst bäuerliche Stil der Kleidung und Volkskunst lebt bis zum Ende des 19., bis zur ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. An seine Stelle tritt ein grauer, spätbäuerlicher Stil, in dem die neuesten Volkstile nur vereinzelt, inselweise auftauchen.

Das zwanzigtausend Einwohner zählende Mezökövesd gehört zu den Ortschaften in Ungarn, wo am meisten und abwechslungsreichsten gestickt wird. Die reiche Stickerei-Erbe von Mezökövesd lässt die Stiländerungen der letzten 150 Jahre, die hier besonders ausgeprägt, fast dramatisiert verlaufen sind, genau verfolgen. Die ältesten Andenken mit ihren Granatapfel-, Pfäuenmuster, bzw. geometrischen Geschneide- und Plattstichen passen sich an die im Land verbreiteten Gruppen der Stickerei im alten Stil an (Bilder 1—6.). In der Mitte des vorigen Jahrhunderts wurden ohne Vorlage mit Platt- und Kettenstichen in blau und rot, sich regelmässig wiederholende Blumenstock-, Rosetten und Kranzmotive gefertigt (Bilder 9—11.). An der Änderung dieser Stickereien in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts kann die Geburt der „Matyó-Stickerei“ beobachtet werden, die heute im ganzen Land berühmt ist, einerseits mit der Befreiung der regelmässigen Kompositionen und mit der dichten Auffüllung der Flächen (Bilder 13—14.), anderseits mit dem Übergang auf viele Farben (Bilder 14—15.). Der Aufsatz analysiert einige, die Auflösung des alten Kompositionsystems, bzw. die Versuche des neuen Stils dokumentierende Stücke (Bild 12.). Er geht auf die in der Zeit der farbigen, dichten Stickerei gefertigten einfarbigen Arbeiten ein. Der neueste, einen städtischen, kleinbürgerlichen Geschmack aufweisende Stil erscheint in Mezökövesd an den Kleidungen der Saisonarbeitern, die auf weiten Grossgrundbesitzen arbeiten und an den Bettdecken, die zu den Einrichtungsstücken

einer Übergangsmode von der bäuerlichen zur städtischen Geschmacksrichtung gehören. Die dargelegten und analysierten Stücke zeigen, dass die einzelnen Perioden ausser dem Unterschied der Motiven und Kompositionsverfahren auch von den verschiedenen schöpferischen Verhalten unterschieden werden.

Edit Fél — Tamás Hofer